

Grote Bickersstraat 76
1013 KS Amsterdam

Postbus 1903
1000 BX Amsterdam

tel 020 522 59 99
fax 020 622 15 44
e-mail info@veldkamp.net
www.veldkamp.net

COB Focusgroepen derde kwartaal 2009: Alkmaar

Yolanda Schothorst & Simone Roos

september 2009

projectnummer: 4981

Inhoud

1	Inleiding	1
2	Onderzoeksverantwoording	2
2.1	Opzet en uitvoering van het onderzoek	2
2.2	Interpretatie rapportage	2
3	Resultaten	4
3.1	Impressie van de gesprekken	4
3.2	Hoe gaat het met Nederland?	5
3.3	De economische en financiële crisis	8
3.4	Attitudes over politiek en politici	11
4.	Conclusies	18
	Bijlagen	
1	Vragenlijst	
2	Checklist	
3	Achtergrondgegevens respondenten	

1 Inleiding

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) voert sinds 2007 het Continu Onderzoek Burgerperspectieven uit. Dit onderzoek heeft tot doel ontwikkelingen in persoonlijke en maatschappelijke zorgen van Nederlanders te volgen en te analyseren. Door middel van kwartaalenquêtes en verdiepend kwalitatief onderzoek worden ontwikkelingen in perspectieven van burgers gevolgd.

Het kwalitatieve onderzoek wordt vanaf augustus 2008 elk kwartaal uitgevoerd door Veldkamp en Ferro. Elk onderzoek bestaat uit het voeren van vier groepsgesprekken, twee door elk bureau.

De algemene onderzoeksvragen zijn door het SCP als volgt geformuleerd:

- Wat zijn de maatschappelijke zorgen van Nederlanders?
- Hoe kunnen bepaalde onderzoeksresultaten uit het kwantitatieve onderzoek worden begrepen en verklaard?

Naast de telkens terugkerende onderzoeksvragen wordt per kwartaal op basis van actuele maatschappelijke ontwikkelingen een aantal specifieke onderzoeksvragen toegevoegd.

Dit rapport beschrijft de onderzoekresultaten van twee focusgroepen die in het kader van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven op 27 juli 2009 in Alkmaar georganiseerd zijn. De gesprekken werden deze keer toegespitst op de stand van zaken in de Nederlandse samenleving in relatie tot de economische crisis. Verder is het volgende thema aan de orde gesteld:

- Hoe kijkt men naar de politiek en politici?

Navolgend rapport betreft een verslag van de resultaten van het door Veldkamp uitgevoerde kwalitatieve onderzoek in juli 2009. Hoofdstuk 2 behelst een verantwoording van de opzet en de uitvoering van het onderzoek. In hoofdstuk drie wordt allereerst de visie van de respondenten op de stand van zaken van in de Nederlandse samenleving beschreven. Vervolgens gaan we in op de twee verdiepende thema's van deze meting: de economische crisis en politiek en politici. Hoofdstuk 4 tot slot betreft een samenvatting van de belangrijkste bevindingen van de focusgroepen tegen de achtergrond van eerdere metingen van burgerperspectieven in 2009.

---

2 Onderzoeksverantwoording

2.1 Opzet en uitvoering van het onderzoek

Zoals overeengekomen met het SCP zijn twee groepsgesprekken in Alkmaar georganiseerd. In overleg met het SCP is besloten de groepsgesprekken deze keer niet naar opleidingsniveau, maar naar leeftijd in te richten. Het volgende steekproefdesign is gehanteerd:

- groep 1: 18 tot en met 35 jaar;
- groep 2: 55 jaar en ouder.

De selectie van de deelnemers is uitgevoerd via het panel van ons zusterbedrijf (TNS NIPObase). Een willekeurige selectie van relevante panelleden uit Alkmaar en omgeving kreeg per mail een uitnodiging voor deelname aan het onderzoek (zie bijlage 1). In totaal stuurden wij 800 uitnodigingen. Er hebben in totaal 69 panelleden positief gereageerd; waaronder zich twintig jongeren en 49 ouderen bevonden. Dit komt neer op een respons van 8,6 procent. De wat lage respons is te verklaren door de periode waarin de gesprekken gepland stonden, namelijk de zomervakantie. Met inachtneming van de eisen ten aanzien van leeftijd, geslacht en opleiding is een definitieve selectie gemaakt.

Uiteindelijk hebben vijftien personen deelgenomen aan de groepsgesprekken: acht ouderen en zeven jongeren. Een overzicht van de achtergrondgegevens van de deelnemers is opgenomen in bijlage 3. Beide gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een vragenlijst die in overleg met de opdrachtgever is opgesteld (zie bijlage 2). De groepsdiscussies hebben elk twee uur in beslag genomen.

De groepsdiscussies zijn gevoerd op 27 juli 2009 in een hotel/vergadercentrum in Alkmaar. De opdrachtgever is in de gelegenheid gesteld om de gesprekken te volgen via een gesloten tv-circuit.

2.2 Interpretatie rapportage

Kwalitatief onderzoek stelt ons in staat inzicht te verkrijgen in de motieven, attitudes en achterliggende verklaringen van de doelgroep. Deze vorm van onderzoek is open en exploratief en gaat in op wat uit de respondenten zelf naar voren komt. In dit rapport worden uitspraken gedaan over heersende opvattingen over de stand van zaken in de samenleving, de opinies over de economische en financiële crisis, de berichtgeving hieromtrent en de wijze waarop men aankijkt tegen politiek en politici in een tweetal groepen.

Bij dit kwalitatieve onderzoek gaat het om het vóórkomen van bepaalde uitspraken en niet om de frequentie waarmee de uitspraken worden gedaan. Opgenomen citaten dienen als ondersteuning en illustratie; deze citaten zijn cursief en door dubbele aanhalingstekens aangeven. De resultaten uit dit kwalitatieve onderzoek zijn niet generaliseerbaar naar de specifiek onderzochte groepen als geheel. Bij kwalitatief onderzoek moet altijd rekening worden gehouden met toevallige bevindingen als gevolg van de groepssamenstelling; dat effect is sterker indien maar een beperkt aantal gesprekken plaatsvindt, zoals in dit onderzoek het geval was. Wel geven ze een beeld van hoe in de betreffende groepen over de onderscheiden thema's wordt gedacht.

3 Resultaten

3.1 Impressie van de gesprekken

De deelnemers aan de groeps gesprekken stelden zich actief en betrokken op. Na afloop van de discussies toonden verschillende deelnemers zich enthousiast over hun deelname, ze vonden het iets dat voor herhaling vatbaar is. In de groep ouderen viel op dat waar de individuele meningen van de deelnemers aanvankelijk sterk uiteen lagen, deze zich naarmate het gesprek vorderde langzaam richting overeenstemming ontwikkelden. In de groep jongeren leek minder overeenstemming en verbondenheid tot stand te komen. De sfeer in de twee groepen verschilde hierdoor nogal. In de groep ouderen werd minder geoordeeld en meer begrip getoond voor elkaars standpunten. Het taalgebruik kenmerkte zich vaker door waardering en verontschuldiging. Zij probeerden anderen op hun gemak te stellen en opperden meningen in de vorm van suggesties. De ouderen vulden elkaars antwoorden aan en schuwden minder de discussie. De jongeren leken daarentegen vooral te hechten aan het uiten van persoonlijke meningen. De groep jongeren moest ook vaker worden aangemoedigd om elkaar te overtuigen van hun opvattingen.

Als gevolg van deze manier van discussiëren, verschilde de mate waarin interactie plaats vond tussen de twee groepen. De volgende citaten illustreren dit verschil in reactie en interactie op het eerste thema 'de stand van zaken in de samenleving.'

Eerst de oudere deelnemers:

resp 1: "Ik maak me zorgen over de wijze waarop heel veel mensen denken. Ik vind de grote opkomst van de PVV heel erg zorgelijk."

resp 2: "Dat kan ook een uiting zijn van misgenoegen kenbaar maken, zo kan je het ook zien."

resp 1: "Ja, heel veel mensen zoeken naar een uitlaatklep. Maar het gaat erom wat zegt een partij. Wat wil hij? Dat er zoveel mensen achteraanlopen, dat vind ik griezelig."

resp 3: "Mag ik wat minder politieks noemen, maar iets uit de praktijk? In Den Helder zijn zeven of acht speeltuinen, waar heel veel jongelui lopen. We melden steeds wat er gebeurt bij de politie, maar er gebeurt helemaal niets. Ze zeggen je moet het melden, we melden het iedere keer weer, en dan bellen we: er staan acht man. En dan denk je: misschien komt de politie langs. Nou nee, dat gebeurt niet."

Bij de jongere deelnemers verliep het gesprek als volgt:

resp 1: "Ik denk dat de samenleving steeds harder wordt."

resp 2: "Ik zit met de jeugd. Die krijgen vrijspel. Die mogen meer. Leraren moeten strenger optreden. Dat mis ik heel erg: normen en waarden."

resp 3: "Mensen die geen zin hebben om te werken, vragen een uitkering aan, dat vind ik niet kunnen."

resp 1: "De criminaliteit is behoorlijk gestegen. Zeker de jeugd is niet meer bang voor politie, terwijl toen ik klein was, keek ik er nog tegen op."

resp 4: "Ik rij sinds kort auto. Vroeger met de trein, dat was eng. Maar in de auto nog veel enger. Om de seconde worden ze al boos. Niemand zegt even sorry. Mensen zijn heel erg opvliegend. Mensen kunnen niks hebben van iemand anders, en accepteren ook niks van iemand anders."

3.2 Lessen uit de gesprekken

Desgevraagd aan het einde van het gesprek vinden de deelnemers, jong en oud, het een goede zaak dat de overheid door middel van onderzoek naar de burgers luistert. En ze maken van de gelegenheid graag gebruik om een boodschap aan de overheid mee te geven.

De ouderen zouden bijvoorbeeld graag willen dat er meer aandacht komt voor het niveau van de kamerleden op het terrein van kennis, kunde, communicatie en charisma. Verder wil men meer aandacht voor ouderen, onderwijs en ondersteuning van de jeugdproblematiek. Een deelnemer in deze groep heeft een algemene boodschap: *"Ze moeten leren luisteren naar de onderkant van de maatschappij, de maatschappij zoals die zich in de breedte uitstrekt. Heb oog en oor voor wat er gebeurt en blijf niet op je roze wolk zitten."* Dat kan bijvoorbeeld door eens een week met iets mee te draaien, zodat je contact krijgt *"op micro niveau"*. Want alleen op die manier kun je dichter naar elkaars standpunten toegroeien. De zorg van de ouderen is dat de PVV straks de grootste partij is, *"alleen omdat mensen ontevreden zijn"*.

Volgens de jongeren moeten de politici van dit onderzoek leren dat ze duidelijker moeten zijn en dingen niet nodeloos ingewikkeld moeten maken, ze moeten meer daadkracht uitstralen, beloftes nakomen, niet om dingen heen draaien, en *"gewoon eerlijk zijn, fouten kunnen toegeven"*.

3.3 Hoe gaat het met Nederland?

Net als in eerder metingen is eerst globaal in beeld gebracht hoe mensen denken over de algemene stand van zaken met betrekking tot de Nederlandse samenleving. Welke thema's staan bovenaan de publieke agenda? De deelnemers is wederom gevraagd te kiezen uit een witte en een grijze kaart om uit te drukken of het in het algemeen de goede kant (= wit) respectievelijk de slechte kant (= grijs) uitgaat met de Nederlandse samenleving. Op deze vraag reageren de ouderen duidelijk positiever dan de jongeren. In de groep ouderen kozen vijf deelnemers een grijze kaart en drie deelnemers een witte kaart. In de groep jongeren kozen zes deelnemers een grijze kaart en één deelnemer een witte kaart.

Degenen met een grijze kaart willen daarmee voornamelijk zorgen over moreel verval tot uitdrukking brengen. Zij hebben het gevoel dat een toenemende criminaliteit en vandalisme het publieke domein bedreigen. Deze ontwikkeling verklaren zij uit het afnemende respect dat jongeren voor autoriteiten hebben. Het gebrek aan opvoeding van jongeren wordt nog altijd als een van de belangrijkste oorzaken van maatschappelijk verval gezien. (*"Het begint al bij de mensen thuis. Het begint bij opvoeding."*)

Enkele ouderen denken behoorlijk negatief over jongere generaties. Zij zouden verwend en egocentrisch zijn ingesteld. Ook ontbreekt het hen steeds vaker aan fatsoen en sociale omgangsvormen. Ook in de jongere groep wordt deze mening door verschillende respondenten onderschreven. Maar onder 'jongeren' verstaan zij niet zozeer hun leeftijdgenoten; eerder spreken zij van 'de jeugd.'

Daarnaast wordt het functioneren van overheidsinstituties in twijfel getrokken. *"Ik ben er heilig van overtuigd dat de politie wordt gestuurd op het aantal bekeuringen dat ze uitschrijven."* Door allerlei wet- en regelgeving wordt het de politie onmogelijk gemaakt om criminaliteit aan te pakken, zo denken de deelnemers. Voor aangiften kunnen burgers niet meer terecht op het politiebureau. Men meent dat de overheid criminelen niet streng genoeg berecht, maar burgers wel betuttelt om "dingentjes van niks."

Gevraagd naar de argumenten voor een witte kaart blijkt dat deze keuze vooral symbool staat voor een positieve instelling. De argumenten voor een witte kaart zijn dikwijls argumenten tegen een grijze kaart. Dit verschijnsel werd ook al in eerdere metingen zichtbaar. Positief denken lijkt hun instelling:

'Ik zie het veel positiever. Tuurlijk iedereen heeft klachten en problemen. Maar ik zit in de binnenstad en ik zie ook heel veel positieve dingen. Als je problemen hebt moet je het aankaarten. Maar ik vind dat je de toekomst toch positiever moet bekijken.'

Kennelijk heerst er bij sommigen weerstand tegen de negatieve instelling die veel mensen zouden hebben. Degenen met een grijze kaart voelen zich hierdoor aangesproken. Het verwijt negatief ingesteld te zijn, raakt hen merkbaar:

resp 1: 'Ik wil niet negatief zijn, maar je wordt het wel. Heb je wel eens met vandalisme te maken?'

resp 2: "Ik heb dat zelf niet meegemaakt."

resp 1: "Ja dat bedoel ik! Ik kom het steeds meer tegen. Al het positieve wordt meteen weer erger."

resp 2: "Dan kun je zeggen politie functioneert niet goed, nou daar kunnen we wat aan doen! Ik zit midden in de stad, dus ik zie heel veel. Jongelui moet je op straat laten lopen, dat kun je niet uitroeien."

Persoonlijke ervaringen worden belangrijker gevonden dan criminaliteitscijfers of berichten uit de media. Het vertellen van persoonlijke ervaringen lijkt bovendien een manier om het argument dat de media een vertekend beeld schetsten te ontkrachten. Dat de media de opinie van Nederlanders beïnvloeden komt ook in deze meting weer naar voren. Men meent zelfs dat zij bij hun keuze voor een witte dan wel grijze kaart van de mediaberichtgeving afhankelijk zijn. Tegelijkertijd lijkt het argument van de mediabeïnvloeding in vergelijking met eerdere metingen echter aan kracht in te boeten. Zo wint een betoog niet alleen aan geloofwaardigheid door persoonlijke ervaringen, maar ook door vooraf te vermelden dat het besef van mediabeïnvloeding niet ontbreekt:

“We zijn natuurlijk afhankelijk van de media, maar ik vind het bergafwaarts gaan, wat je allemaal ziet op straat, wat je allemaal meemaakt. Het wordt niet meer goed ook. Als je leest wat er allemaal met het openbaar vervoer gebeurt. Ik vind het echt bergafwaarts gaan. Er was een winkel, was iemand voor de 100^e keer opgepakt voor winkeldiefstal, dat vind ik niet kunnen.”

Degenen met een witte kaart zeggen zich tevens zorgen te maken over het toenemende ongenoegen in de samenleving. Zij zijn tamelijk ongerust over de grote opkomst van de PVV. *“Dat er zoveel mensen achteraanlopen dat vind ik griezelig.”* Een andere deelnemer denkt dat mensen hoofdzakelijk PVV stemmen uit protest, om hun ontevredenheid over de politieke besluitvorming kenbaar maken.

Jongeren ervaren steeds meer sociale druk en vooral economische structuren drukken zwaar op hun schouders. Zij vrezen niet aan alle maatschappelijke verwachtingspatronen te kunnen voldoen. Voor je dertigste levensjaar over een koophuis en een partner beschikken, is voor hen niet altijd haalbaar. De toegenomen keuzevrijheid vinden zij enerzijds een zegen, anderzijds wordt deze als dwingend ervaren:

“Allemaal vrije keuzes. Maar er wordt wel verwacht dat je die keuze maakt. Zo wordt er verwacht dat je bepaalde keuzes maakt. Ja, je mag kiezen wat je wilt, maar wel bepaalde keuzes maken.”

In beide groepen wordt maatschappelijke verharding aan de vermeende individualisering van de samenleving geweten. Onder individualisering verstaat men een breed scala aan ontwikkelingen: een toenemende gerichtheid op het ik, een afname van sociale contacten, het voorrang geven aan eigen belang ten koste van andermans belang. Eén van de aanwezigen ontvouwt echter – geheel in lijn met het positieve denken – ook een positieve visie op individualisering: *“Als individualisering gebeurt, dan betekent het dat mensen voor zichzelf gaan zorgen. Als mensen aan het leren zijn, dan zit je even in de chaos en even in de problemen, dat is heel verschrikkelijk. De maatschappij wordt daar beter van. Als mensen moraliteit in henzelf ontwikkelen, daar hebben we denk ik met z’n allen wat aan, daar gaan we naar op zoek.”*

De economische en financiële crisis werd niet spontaan genoemd als argument voor de stellingname dat het de verkeerde kant op gaat in de samenleving. Dit in tegenstelling tot een eerdere groep dit jaar waar vooral de hogeropgeleiden de economische crisis een belangrijk thema vonden. In vergelijking met eerdere metingen zijn de respondenten in Alkmaar bovendien wat meer georiënteerd op hun lokale omgeving. Verontrusting uitte sommigen dan ook ten aanzien van criminaliteit en vandalisme in de nabije leefomgeving.

De belangrijkste thema's die in de Nederlandse samenleving spelen, zijn dus wederom het verval van algemene normen en waarden, onveiligheid in de eigen leefomgeving en de niet-autoritaire opvoeding van jongeren. Als het gaat om verklaringen voor negatieve ontwikkelingen neemt opvoeding nog altijd een prominente plaats in. Hierin zijn ouderen en jongeren eenstemmig. Naar aanleiding van de vraag van de interviewer aan de jongeren of zijzelf dan wel goed zijn opgevoed, nuanceren zij hun uitspraken: het is meer dan opvoeding de alleen. Invloeden van buitenaf spelen ook een belangrijke rol. De verschillen in mening tussen jongeren en ouderen zijn wellicht deels te verklaren vanuit de verschillende levensfasen waarin zij zich be-

vinden. Waar ouderen maatschappelijk niet veel meer hoeven te bereiken, voelen jongeren sociale druk om te presteren en te voldoen aan bepaalde maatschappelijke normen.

3.4 De economische en financiële crisis

Hebben we een crisis?

Is er sprake van een economische crisis in Nederland? De meeste deelnemers kunnen deze vraag niet eenduidig met ja of nee beantwoorden. Dat heeft twee redenen.

Eenzijds merkt men persoonlijk weinig van de crisis. *"Zolang je een baan hebt, hoef je van de economische crisis in principe weinig te merken."* In de groep ouderen vertelt iemand bijvoorbeeld: *"Mijn man zit in de vut, dus dan heb je er geen last van."* En één van de jongeren meent: *"Het is alleen maar voordelig; ik ben student. Als ik ben afgestudeerd dan zit het weer aan de top."*

Anderzijds lijkt men de term crisis enigszins overdreven te vinden. Wanneer Nederland werkelijk in een crisis zou verkeren, zou volgens de aanwezigen een groter deel van de bevolking in ernstige financiële problemen zijn. En dat lijkt niet het geval. Eén opmerking gemaakt in dit verband: *"We zijn zo rijk, we gaan van rijk naar iets minder rijk, waar praten we dan over?"* Een ander sluit hierbij aan en zegt: *"Mensen gaan nog steeds voor luxegoederen."*

Hoewel de deelnemers menen dat zij persoonlijk niet geraakt worden, horen zij in hun nabije omgeving wel steeds meer geluiden van economische tegenslag. Het gaat daarbij om mensen die als gevolg van de crisis hun baan verliezen of moeite hebben om werk te vinden. Men vertelt bijvoorbeeld:

"Bij de KLM moeten alle parttimers eruit."

"Op de VU willen ze opeens bezuinigen."

"Bij ons ook net 100 man eruit gegooid."

"Iemand kreeg geen werk meer en heeft toen zelfmoord gepleegd. Dat komt bikkelhard binnen."

Waar bijna iedereen de ernst van de economische crisis met het verstand relativeert, zijn de deelnemers minder laconiek in hun gevoelens hierover. Gevoelsmatig overheerst bij sommigen verontwaardiging en boosheid naar het bedrijfsleven, in het bijzonder naar de banken. Zij zeggen bijvoorbeeld:

"Het is toch immoreel dat een bank dat aanbiedt aan mensen die de reikwijdte ervan niet kunnen overzien."

"Ze geven geld aan mensen van wie je weet dat ze het nooit terug kunnen betalen."

"De mensen bij de banken die zoveel belazerd hebben en niets hebben geleerd, want de bonussen liggen alweer klaar in Amerika."

Gevoelens rond en consequenties van de crisis

Een enkeling uit gevoelens van zorg over de manier waarop de crisis zich in de toekomst zou kunnen ontwikkelen. Een oudere deelnemer betoogt: *"Niet dat alleen de winsten naar beneden gaan, er komen ook zoveel mensen op straat te staan, en de werkeloosheid van de jeugd neemt toe, er zijn zoveel problemen met hun hypotheek. Een half jaar geleden had ik zoiets van het valt wel mee, maar nu wordt het toch wel zorgelijk."*

Er zijn ook mensen die zich minder bezighouden met het aanwijzen van oorzaken en schuldingen. Voor hen kwam de economische crisis niet als een verrassing. Een oudere zegt: *"Je kon toch wachten dat het ging gebeuren, dat is toch logisch."* Zij lijken de crisis zelfs met een positief gevoel te aanschouwen. Zo zegt iemand dat mensen *"wakker worden, weer eens nadenken."* Een andere deelnemer is het hiermee eens en brengt in: *"Ja, terug naar de basis."*

De meeste deelnemers verwachten wat henzelf betreft in de nabije toekomst geen financiële consequenties van de crisis. *"Mij kunnen ze moeilijk raken, als oudere geef je niet zoveel meer uit."* Men is eerder bezorgd, en dat geldt eveneens voor de groep jongeren, over de gevolgen voor andere maatschappelijke groepen. Zij denken daarbij met name aan chronisch zieken, oudere werknemers, jongeren en mensen aan de onderkant van de maatschappij. Enkele voorbeelden van dit soort zorgen:

"Ik maak mij zorgen voor de jeugd."

"De jeugd gaat het steeds gekker en moeilijker krijgen."

"Meer uitkeringen voor werklozen, hoe moet je dat opbrengen?"

"Neem de voedingsmarkten, wij hadden er vorig jaar 80 in Den Helder, nu 110."

Met één groep voelt een deel van de aanwezigen echter minder mee, namelijk de meer welgestelden in de samenleving. Deze groepen krijgen volgens sommigen *"een koekje van eigen deeg."* Iemand zegt in dit verband: *"Alleen mensen met een tweede huis, of een duur huis, of mensen met een tweede auto, die hebben problemen, en dat vind ik niet erg."* En: *"Het is een graaicultuur. Ik denk dat iedereen het wel met mij eens is. Ik vind het niet erg dat mensen teruggefloten worden."*

Dit laatste sluit wellicht ook aan bij de positieve gevolgen die de economische crisis volgens een deel van de deelnemers met zich mee brengt. Sommigen hanteren daarbij het perspectief van de Nederlandse samenleving als geheel. Eén van hen meent: *"Een crisis is ook goed voor een land. We hebben op een gasbel geleefd. Ergens moet geld vandaan komen. De banken hadden het niet. Het vet wordt er nu af gesneden."* Anderen zien in de crisis nieuwe kansen voor het bedrijfsleven. *"Bedrijven kunnen makkelijk van hun incompetenten mensen. Voor mensen lullig, maar voor het bedrijf positief."* Weer ander benadrukken dat de crisis ook voor mensen persoonlijk een gunstige uitwerking kan hebben. Iemand vertelt bijvoorbeeld: *"Mijn zoon werd ontslagen bij de Telegraaf en heeft nu een veel leukere baan."*

De meesten zijn het bovendien eens over de positieve invloed van de crisis op de consumptie van mensen. De economische crisis zou daarop een remmend effect hebben. De volgende citaten illustreren de breed gedeelde opvatting dat mensen tegenwoordig meer consumeren dan nodig is:

"De jeugd is gewend alles te krijgen wat ze vragen."

"Ik hoorde laatst iemand die had 60 euro per maand nodig om speelgoed aan zijn kinderen te geven."

"Vroeger kreeg je tussen Sinterklaas en verjaardagen door geen cadeaus."

"Mensen worden zich meer bewust van de waarde van geld, en gaan meer nadenken over wat ze uitgeven."

"Het is natuurlijk raar dat je als mens denkt dat je allerlei dingen kan kopen, waar je nooit het geld voor kan verdienen. Als je dat aan jongeren leert, heb je straks veel grotere problemen."

Uit dergelijke opmerkingen komt ook het beeld naar voren dat jongere generaties minder verantwoord met hun financiën omgaan en minder goed de waarde van geld in kunnen schatten dan oudere generaties. Ouderen hebben van huis uit het belang van sparen voor economisch mindere tijden meegekregen. Waar jongeren het heel gewoon vinden om zich in de schulden te steken, is geld lenen voor ouderen meer beladen. Sommige ouderen hebben dan ook het gevoel dat jongere generaties door de economische crisis in zekere zin weer met *"beide benen op de grond worden gezet."* Door de crisis leren jongeren misschien weer nadenken voordat ze iets uitgeven. De jongeren kunnen zich op hun beurt wel voorstellen dat ouderen dit als een tekortkoming van jongere generaties zien. *"Wij kopen dingen op afbetaling."* En: *"Ik kan me dat verwijt wel voorstellen."* Desondanks vinden de jongeren niet dat de overheid moet ingrijpen. Mensen hebben volgens hen een eigen verantwoordelijkheid als het gaat om hun uitgavenpatroon. Zo zegt iemand stellig: *"Nee, dat is geen taak van de overheid."* Hoewel jongeren ruitelijk toegeven dat zij minder verantwoordelijk met geld omgaan dan ouderen, wil iemand daar wel aan toevoegen dat financiële keuzes tegenwoordig meer complex zijn geworden. Deze jongere legt uit: *"Voorheen kocht je een huis en dan had je twee soorten hypotheeken. Nu heb je er 100 waaruit je een keuze moet maken. Jij kunt er geen wijs uit worden, dus heb je een hypotheekadviseur nodig. Maar zij weten bij voorbaat al dat ze de dingen niet zo gaan uitleggen als het is."* De complexiteit van financiële zaken en het gemak waarmee dit mensen wordt aangeboden zou het voor de jeugd moeilijk maken daar weerstand aan te bieden.

De ouderen maken zich over het algemeen minder zorgen over de economische crisis dan de jongeren. Het zijn dan ook vooral de ouderen die zich kunnen voorstellen dat de crisis nieuwe kansen en mogelijkheden biedt. Een positief gevolg is bijvoorbeeld dat mensen zich meer bewust zullen worden van de welvaart in Nederland.

De opstelling van de overheid tijdens de crisis

Tot slot is gevraagd naar het oordeel van de deelnemers ten aanzien van het overheidsingrijpen in reactie op de economische crisis. Hierover heerst verdeeldheid dat tot uitdrukking komt in een drietal opvattingen. Allereerst zijn er mensen die menen dat de overheid zich teveel bemoeit met het bedrijfsleven. De volgende uitspraken laten deze houding zien:

"De overheid bemoeit zich teveel met de banken."

"Zoiets moet uitwoeden en dan valt alles weer op zijn plaats."

"Als elk bedrijf dat omvalt, als je dat moet rechtzetten, dan denk ik: waar komen die miljarden vandaan?"

"Leger des Heils heeft miljoenen te weinig, vreselijk. Maar ik wil niet dat de overheid denkt dat ze ook weer geld in moeten stoppen."

"Ik vind dat Bos erg royaal is. Zorgelijk dat de banken zo gesteund worden. We zullen het allemaal moeten terug betalen."

Hiertegenover staan degenen die vinden dat de banken juist wel financieel gesteund moeten worden: *"Ik geloof wel dat de banken geholpen moeten worden, omdat er teveel belangen mee gemoeid zijn."* Deze deelnemers vinden dat Bos tamelijk laat reageerde, maar beoordelen desondanks de eerste reactie van de overheid op de crisis als positief. *"Toen het mis ging is er wel duidelijk ingegrepen."*

Anderen vinden het moeilijk om een mening op dit gebied te formuleren omdat zij het gevoel hebben over onvoldoende kennis te beschikken. *"Ik ben helemaal niet geschoold in dat economische. Daar word ik dan een beetje onzeker van. Die hele grote economische belangen kan ik niet overzien."*

Recentelijk hebben de meeste aanwezigen echter weinig gehoord van voorgenomen overheidsmaatregelen. *"Nu zie ik niet wat ze er structureel aan doen om te voorkomen dat de crisis doorgaat."* Dat de overheid de komende jaren zal moeten bezuinigen is de meesten niet bekend. Eerder nog vrezen sommigen dat de overheid haar financiële injecties zal voortzetten. Wanneer expliciet wordt gevraagd naar verwachtingen op het gebied van toekomstige overheidsbezuinigingen, zegt men overheidsmaatregelen in het onderwijs en in de zorg te verwachten. Een enkeling vreest dat de bezuinigingen vooral de meest kwetsbaren in de samenleving zal treffen. Deze persoon weet te vertellen dat minister Donner een deel van de jongeren met een WAJONG uitkering weer in een betaalde baan wil hebben.

De ouderen lijken niet onzeker over bezuinigingen op het gebied van pensioen en ouderdagvoorzieningen; en ook de jongeren hebben geen zorgen over bezuinigingen die hen specifiek zullen treffen. Als het aan de deelnemers lag zou de overheid moeten bezuinigen op het gebied van ontwikkelingshulp, bijstandsuitkeringen, jaarsalarissen aan de top en het koningshuis.

3.5 Attitudes ten opzichte van politiek en politici

Al in verschillende eerdere metingen in het kader van het COB is naar voren gekomen dat de burgers een grote afstand ervaren tot de politiek. Besloten is om dit nader in het kwalitatieve onderzoek aan de orde te stellen. In het kwantitatieve onderzoek is een aantal stellingen voorgelegd over de relatie tussen burger en politiek. Een deel van deze stellingen is ook in de kwalitatieve sessies gebruikt. Maar voorafgaand daaraan is eerst de spontane associatie met de politiek en politici vastgesteld.

Eerste associaties

In beide groepen is eerst een spontane associatie gevraagd met de termen 'politiek' en 'politici'. Deze eerste associaties zijn niet positief, men blijkt buitengewoon kritisch ten aanzien van de politiek en politici te zijn. De associaties met 'politiek' in de oudste leeftijdsgroep variëren van 'korte termijn', 'Den Haag', 'beslissingen', 'slappe hap' tot 'kaasstolp'. Twee ouderen houden het in eerste instantie wat dichterbij en denken aan de gemeente en/of de provinciale staten. Ook de jongeren reageren met negatieve bewoordingen, maar zij richten zich direct wat meer op het handelen van de politici: *"Het gaat steeds slechter, mensen gaan steeds meer op Wilders stemmen, om tegengas te geven."* *"Veel praten en weinig doen."* *"Die mensen die niks toezeggen door er omheen te lullen, die doen het goed."* Maar men verzucht ook dat je er niet wijs uit kunt worden.

In het verlengde hiervan ligt de constatering van de ouderen dat politici zakkenvullers zijn, dat je er moedeloos van wordt, dat ze wel van goede wil zijn, maar..... Kortom men heeft geen hoge dunk van politici. Eén van de ouderen verwoordt zijn frustratie als volgt: *"Vroeger hadden*

politici gestudeerd, een academische titel; nu lopen daar snotneuzen, hebben misschien middelbare school, aardig bekkie, maar kwaliteit en charisma ontbreekt dan.” De jongeren associëren door op de al geuite associaties en zijn van mening dat politici vooral slap ouwehoeren en om de zaak heen draaien. Opgemerkt wordt dat we als gevolg van ons democratisch stelsel te maken hebben met verschillende partijen die het samen eens moeten worden. *“Dat is absoluut verlamdend.”* Het lijkt deze deelnemer prettig om eens een jaar een dictatuur te hebben, want *“dan kan iemand tenminste keuzes maken.”*

Uit deze eerste associaties blijkt inderdaad een grote afstand tot de politiek en een zekere moedeloosheid voor wat betreft de verwachtingen: tot meer dan praten lijken de politici niet te komen.

De stellingen met betrekking tot relatie politiek - burger

Het SCP heeft vijf stellingen gekozen die vooral ingaan op de relaties tussen de burger en de politiek. De stellingen zijn eerst afzonderlijk door de deelnemers beoordeeld, daarna zijn de gegeven meningen samengevat en in de groep besproken.

Het merendeel van de deelnemers meent dat de landelijke politiek voor de meeste mensen te ingewikkeld is:

C2. De landelijke politiek is voor de meeste mensen te ingewikkeld om te kunnen begrijpen

	zeer oneens	oneens	neutraal	eens	zeer eens	weet niet
• ouderen	0	1	3	4	0	0
• jongeren	1	0	1	2	3	0

Volgens een jongere blijkt bijvoorbeeld uit het veelvuldige gebruik van de Stemwijzer dat mensen het niet meer kunnen volgen. Het gevoel dat het te ingewikkeld is, komt deels omdat er onderwerpen worden besproken waarover men geen kennis heeft, deels omdat de manier van communiceren in Den Haag niet goed te volgen is voor mensen die de mores van Den Haag niet kennen, *“De manier waarop zijn communiceren is niet mijn wereld.”* Vooral de ouderen noemen het gebrek aan achtergrondinformatie, een kennistekort, het ontbreken van stukken. *“Het is vaak zo ingewikkeld dat je niet weet op grond waarvan de discussies gevoerd worden, je hebt te weinig achtergrondkennis.”* *“Als je zit te luisteren, dan vind ik het heel moeilijk..... je wilt je er wel in verdiepen, maar het lukt gewoon niet.”* Daar wordt door een andere deelnemer tegen in gebracht dat je het wel kan volgen, mits je er de nodige energie instopt. Omdat de meeste mensen globaal luisteren, komen de gevoerde discussies in Den Haag niet over. Dit wordt beaamd door veel jongeren; zij menen dat je erin moet verdiepen en dat betekent dat je er tijd in moet stoppen. Tijd die vooral jonge mensen liever aan iets anders besteden. *“Het is niet dat we het niet kunnen begrijpen, we hebben er geen zin in.”* Maar ook jongeren vinden dat de politieke discussies zo ingewikkeld zijn dat een bepaalde groep mensen het ook met meer inspanning en aandacht niet kan volgen.

De ouderen vinden unaniem dat deze uitkomst ongewenst is, de landelijke politiek is iets waar we allemaal dagelijks mee te maken hebben en dat zouden we dus allemaal moeten kunnen volgen. Het niet kunnen volgen levert volgens hen achterdocht en onzekerheid op. *“Er gebeurt te veel buiten ons gezichtsveld om.”*

Men heeft geen hoge pet op van de kwaliteiten van de meeste politici, zo blijkt uit de beantwoording van de volgende stelling:

C4. De meeste politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen

	zeer oneens	oneens	neutraal	eens	zeer eens	weet niet
• ouderen	0	4	3	1	0	0
• jongeren	0	3	4	0	0	0

De argumenten die men voor deze stellingname aandraagt, gaan echter niet diep. Men heeft vooral de indruk dat iedereen tegenwoordig politicus kan worden, men twijfelt aan de capaciteiten van de politici. *“Als je politicus wil worden, dan hoef je helemaal niets..... Voor dokter moet je heel lang leren.” “Iedereen kan politicus worden, dat betekent niet dat je goed bent in politiek.”* Als tweede belangrijk argument komt naar voren dat de politici niet weten wat de burger bezighoudt, men verwijt de politici dat ze te weinig binding met de samenleving hebben. *“Ze weten niet wat er op straat gebeurt.” “Het zijn over het algemeen theoretisch gevormde lieden.”* Het wegsturen van politici bij disfunctioneren is ook niet altijd een goede oplossing, want dan moet er weer een opvolger worden ingewerkt. In de groep jongeren komt naar voren dat de hedendaagse politicus vooral goed is in het niets zeggen of er om heen draaien. Opvallend is dat in de discussies verder niet duidelijk naar voren komt wat precies een bekwaam politicus is, aan welke voorwaarden een politicus moet voldoen. Blijkbaar is er wel een gedeeld gevoel dat ze niet bekwaam zijn, zonder dat men dat begrip kan invullen. In de groep jongeren is gevraagd om voorbeelden te noemen van bekwame politici, maar dan wordt het angstwekkend stil. Na enig denkwerk komt men met Balkenende (al zou die volgens een andere deelnemer meer charisma moeten hebben), met Henk Kamp, met Job Cohen en met Geert Wilders, *“omdat hij staat voor wat ie zegt.”*

Iets meer ouderen dan jongeren zijn het oneens met de stelling dat het goed zou zijn als enkele krachtige leiders het voor het zeggen hebben. Maar overall ondersteunt het merendeel van de deelnemers deze stelling:

C7. Het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders

	zeer oneens	oneens	neutraal	eens	zeer eens	weet niet
• ouderen	1	2	0	3	2	0
• jongeren	1	0	1	3	2	0

De tegenstanders van deze stelling vinden het gevaar van een politiestaat te groot, zij menen dat te veel macht bij enkele personen gevaarlijk kan zijn. *“Democratie is minst slechte politieke vorm, het is strontgevaarlijk om dat niet te hebben.” “Er zijn weinig mensen die dat goed kunnen doen.”* De tegenstanders vinden het eigenlijk ook geen goede oplossing voor het geconstateerde probleem, maar geven aan dat hun mening is ingegeven door onvrede met de huidige situatie, ze verlangen naar betere politici. *“Er moeten 150 krachtige mensen zitten.” “Er is wel behoefte aan mensen die weten waar ze het over hebben, die wel het volk vertegenwoordigen.”*

Als probleem in de Nederlandse samenleving wordt geconstateerd dat politici ook weinig kunnen realiseren omdat er op alle beleidvoornemens protesten komen.

De voorstanders van deze stelling menen dan ook dat krachtige leiders meer beslissingen kunnen nemen (waar de tegenstanders juist bang voor zijn) en Nederland meer op de kaart kunnen zetten. Men realiseert zich echter wel dat een dergelijk leiderschap alleen goed uitpakt als deze leider *“mijn politiek uitdraagt.”* En dat risico lijkt de meeste voorstanders toch te groot te zijn. Aan de andere kant verzucht een oudere respondent dat we weliswaar in een democratie leven, *“maar durven we nog wel alles te zeggen?”*

Gepaard aan de grote afstand die de deelnemers ervaren tot de politiek is de uitkomst dat veel mensen vinden dat de kamerleden en ministers geen rekening houden met hun mening:

C8. Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken

	zeer oneens	oneens	neutraal	eens	zeer eens	weet niet
• ouderen	0	1	2	5	0	0
• jongeren	0	0	1	2	1	2

Uit de uitleg op de gegeven antwoorden komt soms een gevoel van onmacht naar voren. In de discussie met de ouderen komt bijvoorbeeld naar voren dat je tegenwoordig niet meer kan zeggen wat je ergens van vindt, bijvoorbeeld ten aanzien van de pardonregeling: *“Je mag niet zeggen dat je er tegen ben, dan voel je al nattigheid. Al ben je er tegen, je hebt er toch geen invloed op.”* In het verlengde daarvan merkt een deelnemer op dat deze beslissing wellicht het gevolg is geweest van een ruilhandeltje. Volgens een oudere zijn de individuele politici op zich wel geïnteresseerd in de mening van de burger, maar is het inherent aan het systeem dat dit niet tot uiting komt: het eerste jaar moeten politici zich inwerken, het tweede jaar kunnen ze beleid maken, en in het derde jaar komende verkiezingen er al weer aan. Men ziet ook niet hoe dit opgelost kan worden.

Ook de jongeren vinden dat politici beter kunnen luisteren dan nu het geval is; zij realiseren zich echter dat het niet mogelijk is om altijd rekening te houden met alle meningen, *“ze hoeven niet altijd te voldoen aan wat ik wil”*. Een deelnemer in deze groep vindt dat je door te stemmen de partij waarop je stemt bestempeld als ‘het luisterend oor’. Jongeren constateren een gebrek aan interesse, maar lijken er minder dan de ouderen van wakker te liggen. Mogelijk heeft dit met hun politieke desinteresse te maken.

Bij de laatste stelling lopen de meningen het meest uiteen en verschillen ouderen en jongeren nogal van elkaar:

C9. Het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties

	zeer oneens	oneens	neutraal	eens	zeer eens	weet niet
• ouderen	0	2	2	4	0	0
• jongeren	1	3	1	1	1	0

De jongeren vinden het niet nodig om vaker mee te beslissen over belangrijke politieke kwesties. Zij menen dat de meeste kwesties te ingewikkeld zijn en dat het zonder verdere verdieping niet goed mogelijk is om daar een goede mening over te hebben. *“Mensen willen het niet snappen, gebrek aan interesse, daar komt het op neer.”* Enkele jongeren vinden het bij bepaalde onderwerpen, zoals Europa, wel goed om een referendum in te stellen.

De ouderen lijken iets meer dan de jongeren geporteerd te zijn voor het meebeslissen. Ook zij denken dan direct aan het organiseren van referenda. Bijvoorbeeld over het doorzetten van de missies in Afghanistan. Als probleem van een referendum wordt wel gesignaleerd dat het altijd om een ‘ja’ of ‘nee’ keuze gaat; en die keuze ligt in werkelijkheid vaak veel ingewikkelder. En dat maakt weer dat *“je uit ellende niet gaat stemmen.”*

Met andere woorden: politiek is een onderwerp waar je tijd in moet stoppen om het goed te kunnen volgen; tijd die vooral jongeren vaak niet vrij willen of kunnen maken. Men stelt hoge eisen aan het functioneren van politici, maar kunnen niet goed aangeven waar een goed functioneren aan moet voldoen. Men heeft het idee dat het vak politicus aan waarde heeft ingeboet, iedereen kan tegenwoordig politicus worden. Men heeft ook niet het gevoel dat de politici volop in de samenleving staan, men bespeurt een grote afstand. De roep om enkele krachtige leiders lijkt vooral ingegeven te worden door de behoefte aan meer daadkracht bij het nemen van beslissingen; de nadelen van een dergelijk stelsel lijken echter groot te zijn.

Vertrouwen in het politieke stelsel in Nederland

Over het algemeen vinden vooral de ouderen het meerpartijstelsel in Nederland een goede zaak. Dit maakt dat er wordt gestreefd naar compromissen, en *“dan worden de scherpe kanten er een beetje afgeslepen.”* De ouderen komen met voorbeelden van landen waar de situatie ongewenst is, zoals Iran, Zimbabwe. Door te werken met een coalitie krijgen slechte invloeden minder een kans, zo is hun overtuiging. Uit het spanningsveld tussen meerdere partijen komt informatie maar boven waarop beslissingen gebaseerd kunnen worden. Een deelnemer brengt daar tegen in: *“Ik weet niet of je met praten betere besluiten maakt.”* Een andere oudere vindt een voordeel van een democratie dat er meerdere meningen zijn en dat samen tot een beslissing moet komen. Maar dat wil niet zeggen dat alle partijen in Nederland zinvol zijn. In dit verband wordt door hen de Partij voor de Dieren aangehaald. *“Wat weten zij nou van het onderwijs?”*

De jongeren vinden dit niet echt een interessante discussie, het lijkt ze niet zo te raken. Ze zijn wat ongenueanceerder in hun mening (*“ik stem extremer dan ik wil, ik doe een protest stem.”*), en focussen sterk op het gebrek aan daadkracht wat opgelost zou kunnen worden door een ander stelsel, bijvoorbeeld een één- of tweepartijstelsel. Zij lijken minder dan de ouderen de voordelen van een democratisch stelsel te zien; wellicht komt dat omdat ze weinig vergelijkingsmateriaal hebben. Een enkeling realiseert zich wel dat wij in Nederland gemakkelijk praten hebben, want *“als je in Iran zou wonen, zou je heel blij zijn met ons stelsel.”* Uit de hieraan voorafgaande discussie blijkt dat de voordelen van een democratie alleen goed tot uitdrukking komen als de politici hun rol goed invullen. En daar heeft niet iedereen vertrouwen in. Vooral de jongeren twijfelen daaraan.

Niet verbazingwekkend gezien het voorgaande, is dat de deelnemers menen dat er inderdaad sprake is van politieke onvrede in Nederland. *“Ik hoor wel veel gemopper, vooral onder jongere mensen.”* Waar dat deze onrust door wordt veroorzaakt, en hoe problematisch dat wordt gevonden, komt niet helemaal duidelijk in de discussie naar voren. Men noemt bijvoorbeeld als oorzaak dat er te lang niet is gereageerd op de onrust, *“er is te lang niet geluisterd naar wat mensen aan problemen hebben ervaren.”* Een jongere vindt dat mensen zich te weinig verdiepen in zaken, maar vooral van de zijlijn schreeuwen. *“En mopperen is Nederlanders eigen.”* Een andere jongere brengt naar voren dat in de tijd van verzuiling standpunten door bijvoorbeeld de kerk werden voorgeschreven (*“de kerk zei dit dus we doen dit”*); nu praat iedereen met elkaar en moeten we met zijn allen tot een beslissing komen. En dat is blijkbaar een stuk lastiger. En de impact van de onvrede? De meeste deelnemers constateren dat het bij mopperen blijft, want *“ik ben zelf ook niet lid van een politieke partij.”* De jongeren hebben het gevoel dat je hier weinig invloed op uit kunt oefenen, je enige invloed bestaat uit het uitbrengen van je stem.

De ouderen zijn unaniem van mening dat de politiek vroeger niet beter was dan nu. Men stelt dat het wel anders is. Geconstateerd wordt dat de toegenomen transparantie van politieke besluitvorming en de media-aandacht voor politici maakt dat men meer ziet en dus ook meer te klagen heeft. Volgens een oudere *“was het vroeger makkelijker om dom te blijven.”* En andere deelnemer vult hierop aan dat er nu meer bekend is, *“dus ga je er ook meer over roepen”*. Politiek speelde zich vroeger nog verder van de mensen af dan nu, *“het speelde zich ver in Den Haag af”*, *“we hebben niet altijd televisie meegemaakt.”* Er is blijkbaar sprake van een afname in de afstand tussen de politiek en de burger, maar de huidige burger accepteert deze afgenomen afstand minder dan vroeger het geval was. Maar de huidige politici lijken zich dat niet altijd te realiseren.

De jongeren zijn geconfronteerd met de vraag waarom zij minder dan ouderen betrokken lijken te zijn bij de politiek. Zij beamen dat dit klopt. Zij menen dat ouderen meer betrokken zijn ze een andere opvoeding hebben gehad, omdat ouderen conservatiever zijn en omdat ouderen simpelweg meer tijd hebben gehad om tot een politieke mening te komen. Maar de geringe betrokkenheid van jongeren komt vooral voort uit een mentaliteitsverandering: jongeren denken in eerste instantie aan zichzelf en jongeren laten zich niet meer zoveel vertellen. Maar zij realiseren zich ook dat je eigen mening moet opboksen tegen de mening van duizenden anderen, *“je weet wel dat het er één uit vele is.”*

4 Conclusies en terugblik

In het voorafgaande zijn de resultaten meer in detail terug te vinden. Navolgend presenteren we eerst de belangrijkste bevindingen van de groepsgesprekken uitgevoerd met jongeren en ouderen in juli 2009 in het kader van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven. De gesprekken vonden deze keer in Alkmaar plaats. Daarna maken we de balans over 2009 op.

4.1 Conclusies

We kunnen de volgende conclusies formuleren:

- Het maken van onderscheid naar leeftijd is deels een zinvolle gebleken. Jongeren en ouderen hebben door hun andere positie in de samenleving inderdaad een andere kijk op zaken zoals de economische crisis. De individualisering van de samenleving lijkt zich echter ook te manifesteren tijdens de groepsgesprekken: waar ouderen met elkaar in gesprek gaan en na een aanvankelijke onenigheid over Wilders toch nader tot elkaar komen, lijken jongeren weinig interesse te hebben in de mening van anderen. En dat laatste leidt tot minder interactie en discussie in het gesprek.
- Ook nu weer is de meerderheid van de deelnemers van mening dat het eerder de slechte dan de goede kant op gaat met de Nederlandse samenleving. Het belangrijkste argument daarvoor is de geconstateerde achteruitgang in waarden en normen met als gevolg moreel verval en meer vandalisme en criminaliteit. En daarbij denkt men in Alkmaar vooral aan zaken die in de nabije leefomgeving spelen.
- Belangrijkste verklaring voor deze achteruitgang is gelegen in de opvoeding. Een reden die ook in eerdere onderzoeken naar voren kwam, maar die expliciet aan de orde gesteld bij opvoeders niet werd herkend (zie het onderzoek van mei 2009). Desgevraagd vinden de jongeren zichzelf ook niet zozeer slecht opgevoed, maar verwijzen zij op hun beurt naar de jeugd na hen. Het is ook meer dan opvoeding alleen, zo speelt ook de grote druk om succesvol te zijn, een druk die vooral op jongeren rust, een rol bij de manier waarop we met elkaar omgaan.
- Degenen met een meer positieve instelling hebben die niet zozeer gebaseerd op zaken die in de Nederlandse samenleving goed gaan, maar zij weigeren mee te doen aan de negatieve instelling van veel Nederlanders. Een kwestie van 'het glas is half vol' in plaats van 'het glas is half leeg', zo lijken zij te denken.
- De deelnemers vinden het ietwat overdreven om te spreken van een economische en financiële crisis; enerzijds omdat ze er zelf nog relatief weinig van merken, anderzijds omdat er meer aan de hand moet zijn om van een crisis te spreken. Maar het is niet zo dat er niets aan de hand is. Men constateert weliswaar dat we het nog steeds erg goed hebben in Nederland, maar signaleert aan de andere kant steeds meer geluiden van economische tegenslag en die geluiden komen ook steeds dichterbij.

- Over het algemeen maakt men zich niet echt zorgen over de eigen positie als gevolg van de crisis, een enkeling krijgt een wat onbehaaglijk gevoel bij wat er wellicht staat te gebeuren. Vooral kwetsbare groepen zullen de gevolgen van de crisis gaan opvangen.
- Vooral ouderen lijken de crisis te zien als signaal om eens pas op de plaats te maken; zij menen dat het een eind kan maken aan de overconsumptie die vooral bij jongeren voorkomt. Jongeren erkennen dat zij niet echt geleerd hebben om te gaan met economisch mindere tijden, en zij hebben daarnaast te maken met meer financiële keuzes dan de generaties voor hen.
- Van het optreden van de overheid is bij deze groepen vooral blijven hangen dat er flinke financiële injecties in banken en bedrijfsleven zijn gegeven. Recentelijk hebben de meeste respondenten echter weinig gehoord van voorgenomen overheidsmaatregelen. Problematisch is dat men zich niet lijkt te realiseren dat de overheid de komende jaren bezuinigen door gaat voeren. Men verwacht ook niet dat eventuele bezuinigen hen zullen treffen.
- In aansluiting op de resultaten uit de eerder gevoerde gesprekken, denken ook nu de deelnemers niet positief over politiek en politici. Men ervaart vooral een groot gebrek aan daden en een te grote hang naar praten. Er wordt ook getwijfeld aan de kwaliteit van de hedendaagse politici, het gevoel is dat iedereen tegenwoordig politicus kan worden.
- De landelijke politiek wordt als ingewikkeld ervaren omdat de materie vaak specifieke kennis vereist, maar ook omdat politici niet het vermogen hebben goed te communiceren waardoor men het gevoel krijgt dat er van alles buiten het gezichtsveld van de burger plaatsvindt. Deelnemers steken echter ook de hand in eigen boezem en stellen dat het ook een gevolg is van een gebrek aan eigen inzet en interesse. Er wordt ernstig getwijfeld aan de kwaliteiten van de politici. En dit gepaard aan een ervaren lage binding met de samenleving en het volgens hen niet willen luisteren naar de mening van de burgers, maakt dat er veel ontevredenheid is over het optreden van politici. Opvallend is wel dat deelnemers niet kunnen aangeven aan welke voorwaarden een goed politicus verder moet voldoen en dat vooral jongere respondenten geen voorbeelden kunnen noemen van goede politici.
- Alhoewel enkele krachtige leiders kunnen zorgen voor meer daadkracht, is het merendeel van de deelnemers huiverig voor een dergelijke politieke stelselverandering. Vooral de ouderen vrezen de gevolgen daarvan. Degenen die hier wel wat in zien, lijken hiermee vooral een (ongenuanceerd) protest tegen de huidige gang van zaken in de politiek te willen laten horen. Ouderen lijken zich meer dan jongeren bewust van het feit dat het leven in een democratie een groot goed is. De voordelen van een democratie lijken vooral voor jongeren pas tot hun recht te komen als de politici hun rol goed vervullen.
- Politieke onvrede is er wel in Nederland, maar lijkt geen grote impact op de samenleving te hebben. Nederlanders mopperen altijd, zo is de overtuiging. Door de toegenomen transparantie van de politieke besluitvorming is het functioneren van politici meer zichtbaar en is daardoor meer aan kritiek onderhevig. Ook vroeger was er sprake van afstand tussen de burger en de politiek, misschien wel meer dan nu, maar de burger lijkt de afstand minder te accepteren. Zelf actief een bijdrage aan de politiek leveren, gaat de meesten te ver. Referenda zouden de behoefte om mee te beslissen kunnen invullen, maar dan vooral voor de ouderen. Bij jongeren blijft het argument van te weinig interesse in dit soort zaken van kracht.
- Zowel jongeren als ouderen vinden het zinvol dat de overheid door middel van onderzoek naar de samenleving luistert. Want aan het vermogen om te luisteren ontbreekt het de meeste politici en wellicht is dit dan een methode om aan hen een boodschap over te brengen.

4.2 Een terugblik over 2009

De Nederlandse burger is eerder geneigd om het glas als half leeg dan als half vol te beschouwen. En dat lijkt bijna een trekje van onze volksaard te zijn, Nederlanders zeggen nu eenmaal eerder wat er niet goed gaat dan wat er wel goed gaat. Een minderheid van de Nederlanders onttrekt zich aan deze heersende opvatting, zij hebben zich voorgenomen om van het goede uit te gaan. Maar ook dit is eerder een levenshouding dan een op feiten gebaseerde houding. Nederlanders maken zich vooral zorgen om moreel verval, vandalisme en criminaliteit als gevolg van een achteruitgang van waarden en normen. Niet de burger zelf, maar 'de ander' is volgens steeds meer mensen verantwoordelijk voor deze negatieve tendens in de samenleving. Gemakkelijk wordt dan ook gezegd dat het allemaal te wijten is aan de hedendaagse opvoeding. Maar ook dat betreft natuurlijk altijd de opvoeding van anderen. De steeds groter wordende individualisering in de samenleving lijkt twee kanten te kennen: het stelt mensen in staat hun leven te leiden zoals zij dat willen, maar het maakt ook dat men (te) weinig oog heeft voor de samenleving om hen heen met alle gevolgen van dien.

Ook ten aanzien van de politiek is deze dualistische houding zichtbaar: De afstand tussen burger en politiek neemt - mede door de toegenomen media-aandacht voor het functioneren daarvan - eerder af dan toe, maar lijkt door de burger minder dan vroeger te worden geaccepteerd. Men verwijt de politici bijvoorbeeld een gebrek aan kwaliteit, daadkracht en binding, maar men is zelf weinig bereid om zich te verdiepen in de Nederlandse politiek en de daadwerkelijke kennis over politici en het door hen gevoerde beleid is dan ook laag.

Met andere woorden: men voelt blijkbaar dat men het recht heeft om te oordelen over anderen, maar is weinig bereid daarvoor de eigen vrijheid op te geven of daarvoor een inspanning voor te leveren. De toegenomen transparantie en de individualisering maken dat de burger snel met zijn oordeel klaarstaat, zonder dat daar kennis of werkelijke betrokkenheid aan ten grondslag lijken te liggen. We kunnen concluderen dat er weliswaar weinig inzicht is in de oorzaak van de geconstateerde manier achteruitgang in waarden en normen, maar dat die oorzaak volgens de burger zeker buiten zich zelf ligt. De burger ziet ongewenste veranderingen, maar omdat hij zichzelf daaraan niet debet acht, kan hij er niets aan doen. En omdat er weinig vertrouwen is in de politici, valt daar ook geen oplossing te verwachten. Zie hier de machteloosheid waarmee de burger de veranderingen in de samenleving tegemoet treedt, zich uitend door een veelal negatieve kijk op de stand van zaken in de samenleving.

Bijlagen

Bijlage 1 Vragenlijst

BIJLAGE 2 Checklist

Wilt u van de volgende uitspraken aangeven in hoeverre u het ermee eens of oneens bent?

Wilt u uw antwoorden in de hokjes aankruisen?

		zeer on- eens	on- eens	neu- traal	eens	zeer eens	ik weet het niet
C2.	De landelijke politiek is voor de meeste mensen te ingewikkeld om te kunnen begrijpen.						
C4.	De meeste politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen.						
C7.	Het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders.						
C8.	Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken.						
C9.	Het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties.						

Bijlage 3 Achtergrondgegevens respondenten